

Glatz Ferenc

HÓMAN BÁLINT ÉS A NEMZETISZOCIALISTÁK ÖSSZEÜTKÖZÉSE SZÉKESFEHÉRVÁROTT 1944-BEN

1944. március 19.

1944. III. 19-én a németek megszállták Magyarországot. *Sztójay Döme* vezetésével új kormány jött létre, melyben az eddigi kormánypárti (Magyar Élet Pártja) jobboldalon kívül a korábban jobboldali ellenzéki Magyar Megújulás Pártja (MMP) és Magyar Nemzeti Szocialista Párt (MNSZP) kapott helyet. Napokon belül megkezdődött az eddigi legdurvább jobboldali politika: a munkásszervezetek felosztatása, a diktatórikus módszerek általánossá tétele. A kormány célkitűzései között ott szerepelt a „zsidókérdés radikális megoldása”.¹

Az 1944. március 19-ét, a német megszállást követő hetekben Székesfehérvárott sem a városi, sem a megyei vezetésben nem következett be nagyobb politikai irányváltás, vagy akárcsak személyi csoportok közötti hatalomeltolódás sem. A fontosabb tisztségviselők a helyükön maradtak, a politikai élet bizonyos megtorpanásokkal haladt a régi medrében. Ez a viszonylagos „nyugalmi” helyzet nemcsak azért maradhatott meg, mert a német megszállás és az ezzel előállott új politikai konstelláció az első hetekben még elsősorban országos szinten idézett elő nagyobb politikai változást, s a vidéki politikában lassabban lehetett csak erősebb hatását érzékelni, hanem azért is, mert Székesfehérvárott, s a negyvenes évekre Fejér megyében is a politikai egyensúly igen biztos alapokon állt. A város két hatalmas politikai ereje, a katolikus egyház (és a hozzá kapcsolódó politikai áramlatok: legitimizmus, bizonyos keresztényszocializmus stb.) és a kormánypártot alkotó ún. Hóman-párt vagy magukba szívták a többi kisebb politikai csoportosulást, vagy teljesen viaszosították azokat. Amíg a városi és megyei vezetés az 1920-as években a legitimista ellenzék egyik központja volt, addig a 30-as években igen biztos kormánytámogató bázissá alakult Székesfehérvár. Kezdődött ez *Károlyi Gyula* miniszterelnök 1931. évi képviselővé választásával, s folytatódott azzal, hogy 1932. őszén a város képviselője — a helyi kisgazdapárti, legitimista, szociáldemokrata blokk jelöltjével szemben — a Gömbös kormány egyik „kulcsembere”, a miniszterelnök személyes híve, *Hóman Bálint* lett. Hóman, aki igen sokat adott arra, hogy képviselőségének helyi bázisát kiépítse, a 30-as évek belpolitikai életében jól taktikázó

megyei, illetve városi főispánok segítségével (Széchenyi, Csitáry, Jankovich) a kormánypártot feltétlenül támogató igen erős helyi pártot alakított. Gondos ügyességgel jó személyi kapcsolatokat épített ki a legtekintélyesebb helyi vezetőkkel (a főispánokon kívül pl. *Csitáry G. Emil* polgármesterrel, *Kepes Jánossal*, a városi vezetés egyik törzstagjával, *Kaltenecker Viktorral*, az ügyvédi kamara elnökével, felsőházi taggal, stb.). Tökéletesen beilleszkedett — természetesen amennyire ez szükséges volt — a megyei, s vidéki városi élet tipikus személyi (családi, társaságbeli, gazdasági) összefonódottságába, s mint befolyásos miniszter, a városi vezetés, sőt a városi kisebb vállalatok érdekében is nem egyszer közbenjárt, elintézte a legszemélyesebbnek számító ügyeket. Helyi politikai súlyát csak növelte, hogy közismert katolikusága révén — mint kultuszminiszter, ő volt a vallási ügyek legfelsőbb állami vezetője —, a városi és megyei vezetés, valamint a rendkívül befolyásos helyi püspökség közötti állandó politikai s egyéb ellentéteket ügyesen mérsékelte.² A Hóman-párt — ahogy a MÉP helyi szervezetét Székesfehérvárott nevezték — egyeduralgó városi politikai erővé vált. Hóman s vezető székesfehérvári hívei büszkén írták beadványukban 1944-ben, hogy a kevés taglétszámú helyi szociáldemokrata szervezeten kívül a baloldali pártok „elsorvadtak, s működésüket beszüntették”, a Nyilaskeresztes Párt és az Imrédy-féle Megújulás Párt helyi szervezetei is csekély taglétszámúak voltak, és jóindulatú semlegességet tanúsítottak a választásokon.³ De, hogy lássuk, milyen áramlathoz csatlakozik a székesfehérvári politikai vezetés a képviselőjéhez igen szorosan fűződő szálakon a 30-as, 40-es években, vessünk egy pillantást Hóman politikai állásfoglalására a német megszállás előtt és után.

Hóman Bálint erősen jobboldali és németbarát politikus volt. A 30-as évek politikai életének egyik bennfentese, *Gömbös* közeli hive, *Darányi* unokatestvére és bizalmasa, *Teleki Pál* távoli rokona, *Bárdossy* jó barátja. 1932—1942 között alig egy év megszakítással miniszterséget visel, és műveltsége, professzori habitusa a 30-as évek jobboldali politikusi garnitúrájában nagy tekintélyt s nagy befolyást adott neki. Az 1940-es években határozott hive a németek melletti kitartásnak. Meggyőződése — mint azt szerinte a magyar történelem is bizonyítja, — hogy Magyarország nem építhet az angolszászokra. Arányag korán úgy vélte, hogy a világháborúban Magyarország vagy a németek, vagy a szovjetek oldalára állhat. A kettő közül természetesen a németek mellett foglalt állást. Ezt „reálpolitikai” szempontból tartotta helyesnek — vallotta a népbíráson. — mert ezt a németek úgylis megkövetelik Magyarországtól földrajzi helyzete miatt.⁴ Ezért támadja a Kállay-kormányt, követel bizonyos mértékig engedményeket a németeknek a magyar belpolitikában, a háborús erőfeszítésekben, a „zsidókérdés határozottabb megoldása”-ban. Egyik vezéralakja a kormánypárt (MÉP) jobbszárnyának, amelyik 1944. februárjában (*Lukács Béla, Tasnády Nagy, Reményi-Schneller*, stb.) néma vacsorán tiltakozik Kállay miniszterelnöknek az angolszász irányban is utat kereső politikája

ellen. Egyik készítője annak a memorandumnak, amely a németek melletti határozottabb kiállást, tengelybarát politikát, s erélyességet követel a zsidó-kérdésben.⁵ A német megszállás s a nyomában kibontakozó politikai fejlődés azonban bizonyos mértékig változást eredményezett Hóman politikai elképzeléseiben, a párton belüli helyzetében. Vagy talán inkább azt mondhatnánk, hogy a teljesen új politikai pólusok között a magyar belpolitika kérdései is másként vetődtek fel. Nem bocsátkozhatunk most részletes fejtegetésekbe a magyar uralkodóosztályok egyes csoportjainak 1944. tavaszi rendkívül gyors, és előjelét gyakran változtató mozgásáról, átrendeződési törekvéseiről, inkább csak jelezni szeretnénk, hogy Hóman példája is bizonyítja rész kutatások szükségességét a Horthy-korszakbeli politikai pályák mérlegre-tevéséhez e rendkívül fontos politikai-történeti szakaszban.

A németbarátságáról ismert Hóman ugyanis a megszállás után nyíltan kiállt a megszállás ellen. Terjedelmes beadványt írt Veessenmayerhez, a magyarországi teljhatalmú birodalmi megbízotthoz, amelyben a szövetséges hatalmak egymásközti viszonyában túrheterlennek mondja a megszállást,⁶ s amikor miniszteri tárcát kínálnak neki, visszautasítja azt. S amíg a belpolitikai életben mind *Telekitől*, mind *Kállaytól* határozottabb jobboldali politikát és a zsidókérdés radikálisabb megoldását követelte, addig a korábbi karrier-szemponokat félretéve, most több ismert tudósnak, művészeknek intézi el mentesítését. Feleleveníti korábbi kapcsolatait az OMIKE vezetőivel,⁷ beadványt készít a túlkapásokról *Sztójaynak* és a kabinetiroda vezetőjének; felelevenednek kapcsolatai *Horthyval*, aki többször is meghallgatja véleményét éppen a kormányzattal szemben teendő lépésekben.⁸ Helyzete döntően megváltozott a kormánypárton belül is. Noha néhány hét eseményei alapján (1944. március — június) nehéz politikai vonalakat megállapítani egy párton belül, az mégis világosan látszik, hogy a MÉP korábbi jobboldala leolvadt, s olyan személyiségek, mint *Tasnády Nagy*, *Lukács Béla*, nem sorolhatók többé oda (*Reményi-Schnellerhez*, *Jurcsekhez*, stb.) Ezekből méginkább a mérsékelt oldalra csúszott Hóman Bálint. Az országos politikában egyébként is helyet kapott, sőt mind nagyobb súlyra tett szert az eddigi kormányok jobboldali ellenzéke, a németek első helyen kormányra javasolt politikai exponense, az *Imrédy* vezette Megújulás Párt és a *Pálffy Fidél*, *Baky László* vezette Nemzeti-szocialista Párt.⁹ A rövid néhány sorban vázolt, a német megszállást követően kialakuló hómani álláspont eltávolodott az uralmon lévő kormánypolitika jobbszárnyától, a március 19. utáni kormányképes szélsőjobb politikai koncepcióktól. Sőt — mint azt az események igazolni is fogják —, szemben is áll velük.

Azok az erők tehát, amelyek Székesfehérvárott a régi politikai helyzet fenntartására törekedtek, a város képviselőjében, *Hóman Bálintban* megfelelő támaszra találtak. A Hóman-párt, amelyben természetesen különböző személyi árnyalatokat kell megkülönböztetnünk — s ezek az árnyalatok a helyi politikai mozgalmakban mindig sokkal élesebben látszanak, mint az országos politikában, —

továbbra is arra törekedett, hogy a városi és megyei vezető pozíciók kezükben maradjanak. Megkönnyítette ezt, hogy amíg az országos politikában az eddigi jobboldali ellenzéki pártok most bizonyos „őrségváltás”-t követeltek az állami közigazgatásban és a gazdasági életben, a vidéki vezetésben ez — épp ezen pártok (MMP, MNSzP) gyenge vidéki kiépültsége miatt — az első hetekben nem jelentkezett erősen. S úgy látszott, Székesfehérvárott erre — elsősorban a már korábban vázolt politikai egyeduralom miatt — nem is kerül majd sor.

Igen jól mutatja a fehérvári 1944. március-áprilisi helyzetet a „Fejér megyei Napló”. A Napló a fehérvári jobboldal orgánuma volt, az 1930-as évektől a kormány által szubvencionált kormánylap, amely — különösen a 30-as évek végétől — természetesen a Hóman-párthoz állott legközelebb. A megszállás után, az egymást követő sajtóbetiltások után a vidéki életben, — ahol a cenzúra az országos lapoknál összehasonlíthatatlanul kisebb volt — megnőtt a sajtó politikai szervező és fórum jellege. A Napló egyébként is a „Székesfehérvári Friss Újság” betiltása óta szinte egyértelműen a székesfehérvári s megyei hivatalos sajtót képviselte. Március 19. utáni számainak hangvétele is jellemző a fehérvári vezetés álláspontjára. Hasábjain bőven olvashatunk cikket a háborús propaganda szellemében, a szovjetek és az angolszászok barbarizmusáról; átveszi a kormánylapok mód-szerét s az angolszász „terrortámadások” következtében elpusztult érdekesebb épületekről közöl írásokat, azonban hiányzik cikkeiből az az erős, a végső győzelemért mindent áldozni akaró hang, amely az országos sajtóban minduntalan hallható. A Sztójay-kormány új programjához is sajátosan viszonyul. Amíg a kormány egyes tagjai, valamint a kormánylapok azt igyekezett hangsúlyozni, hogy az új kormány március 19. után „teljesen új politikai és világnézeti irányt kíván kezdeményezni, folytatni és megvalósítani”,¹⁰ addig a „Fejér megyei Napló” ettől — a jórészt az újabb szélsőjobboldali erők kormányra kerülése által táplált hangtól — eltérően, nemcsak hogy távol marad a lelkes helyesléstől, de következetesen a „magyar hagyományos”, tradicionális politikáról ír. E vonatkozásban talán legjellemzőbb a korabeli magyar politikai „közszellemről” írott „Feltámadunk” c. cikk.¹¹ A közszellemet — olvashatjuk —, nem a pillanatnyi politikai hangulat, hanem a századok során kialakuló „benső közérzet” szabja meg. A „jelen érzet” a múltban gyökerezik: „Annak a népnek pedig, amelyet a sors valamikor alávetett, ez az érzület adja meg a feltámadás hitét, s e hittal a föltámadás erejét. A múltunk adta hit a magyarság jövőjének, feltámadásának alapja...” De a majdani „feltámadás”-nál tovább is megy a cikkíró és konkrétan napjai hazai politikai közvéleményéhez szól: „S bármikor vessen le bennünket a sors, — *most sem vagyunk éppen a sors kegyeltje!* (szerző kiemelése) — csak a hitünket ne veszítsük el — föltámadunk!” S a húsvéti ünnepek, melyek alapját adják az írásnak, alkalomként szolgálnak a szerzőnek, hogy a magyar nép kegyeletes tulajdonságait, a más népekkel való békés

együttélésre való hajlandóságát a „húsvéti alleluja hit” alapjaként mondja ki, amely hit a jelen „borzalmak poklából” való kitöres útját is jelentheti.

Ez a vidéki lapban határozottnak minősíthető szembehelyezkedés, ha visszafogottabban, de lemérhető a Napló antiszemitizmusában is. Mint ismeretes, március 29-én *Horthy* szabadkezet adott *Sztójay*nak a zsidórendeletek kérdésében, s nem sokkal ezt követően meg is kezdődik az egyedülállóan gyors és súlyos rendeletsorozat kibocsátása.¹² A március 19. után engedélyezett sajtótermékek mindegyikének állást kellett foglalnia valamilyen módon e kérdésben. A „Fejér megyei Napló” is foglalkozott a zsidórendeletekkel, s általában a zsidókérdéssel. A lap áprilisi száma it lapozgatva azonban először is az tűnik fel, hogy az antiszemita ízű írások messze alatta maradnak az országos lapok hangvételének. A virágvasárnapi megemlékezés¹³ például kihasználja Jézus történetét — a már ismert módon egyébként —, hogy a „fejére halált kiáltó nép”-ről is szót ejtsen, de ez a „célzás”, mint módszer ekkor, 1944. április elején, messze „túlhaladott” volt a hazai sajtóban. A zsidó-rendeleteket is kommentár nélkül, nem feltűnő helyen, röviden közli, beékelve igen gyakran a „keresztény hit”, a „kegyelet”-ről írottak közé.¹⁴ De folytathatnánk a példákat a Napló alapításának 50. évfordulójára megjelentetett szám cikkeinek és azok kitételeinek idézésével,¹⁵ a „nehéz jövőről”, a „tisztá embereszményről” írottak felsorakoztatásával. Később a szélsőjobb ezt az irányvonalat azzal akarta magyarázni, hogy a lap vezetésében nagy szerepet kapó pénzügyi tanácsos (*Cseh István*ra gondolnak, akiről szintén tudjuk, hogy Hóman a 30-as években gyakran támaszkodott rá) felesége zsidó volt,¹⁶ de sokkal inkább arról van szó ebben az esetben, — mint a későbbi események mutatják is —, hogy a régi fehérvári vezetés a megyei és városi pozíciókat kézbentartva, elkülönülését is igyekezett kifejezni az új rezsimmel szemben. Április végéig a városi és megyei élet vezető posztjain mindössze egy változás következik be: *Kepes János* közjegyző zsidó származása miatt lemondani kényszerül törvényhatósági bizottsági tagságáról s más egyéb tisztségéről,¹⁷ de Hóman hamarosan elintézi, hogy régi hívét mentesítsék majd a zsidó-rendeletek alól.¹⁸

Az új főispán

Ilyen körülmények között került sor *Toldy Árpád* csendőrezredes főispáni kinevezésére Székesfehérvárott. Mielőtt azonban itteni működésének vázolásához kezdenénk, szükségesnek látszik magát a főispánváltást beilleszteni az 1944. április végi országos helyzetbe, s néhány szót szólni azokról az erőkről, amelyek ekkor országos méretekben előretörték, illetve amelyek előtérbe tölték a város és a megye újonnan kinevezett első tisztviselőjét.

A német megszállási rendszer alapja Magyarországon az volt, hogy az ország német igényeknek megfelelő politikai átállítását a hazai kormányképes szélsőjobb segítségével hajtották végre. A német megszállás politikai „stabilitása” elképzelhetetlen lett

volna magyarországi híveik „közreműködése” nélkül. A háború korlátlan mértékben való kiszolgáltatására, a magyarországi tartalékok totális felhasználására törekedni csak úgy lehetett, ha mindezt a magyar uralkodó osztály megfelelő exponenseivel hajtatták végre.¹⁹ Ennek szellemében mennek végbe a vezető pozíciókban a személyi cserék. Április első napjaiban sor kerül a legtöbb államtitkár kicserélésére; hogy csak néhány ismert nevet említsünk, a sajtóügyek és a Rádió élére ekkor kerül *Kolozsváry-Borcsa Mihály*, a miniszterelnökségre *Huszovszky Lajos*, s ekkor lesz a „zsidókérdés technikai megoldására” belügyi államtitkár a hírhedt *Endre László*.²⁰ A következő lépéső április 26-án, május 6-án a főispánikar majdnem teljes kicserélése.²¹ A negyvenegy főispán közül huszonkilenc leváltására, illetve új kinevezésére kerül sor e napokban.²² A harmadik lépést ez irányban a június végén — július elején az egyes minisztériumokban bekövetkező nagy tisztviselőcserélés jelenti:²³ miközben már március végétől megindul egyes helyeken az alsóbb vidéki hivatalnokok lassú kicserélése. Nincs terünk kitérni az országos hivatalcserék értékelésére, tény, hogy elsősorban imrédysta, kisebb részben nemzetiszocialista vagy szélsőjobb eszméikről ismert pártonkívüli politikusok kerülnek a tisztségekbe. Talán csak annyit jegyeznenk meg, hogy pl. az újonnan kinevezett főispánikar névsorában első pillanatra a sok nyugdíjas, magasrangú katonatiszt tűnik fel.²⁴ Az ország vezetését szélsőjobb irányban elmozdítani szándékozó hivatalcsere folytán nevezték ki április 26-án *Toldy Árpádot* is, a magasrangú csendőrtisztet Székesfehérvár s Fejér megye főispánjává.

Toldy Árpád a magyarországi csendőrség egyik legmagasabb rangú vezetője volt. A kiskörösi születésű (1898), jogi végzettségű Toldy a 20-as és 30-as években először vidéken szolgált (Hajdusoboszló, Debrecen), majd a Belügyminisztérium XX. csendőrsztyálya-ra került, melynek hamarosan helyettes vezetője lesz.²⁵ Főispáni kinevezését elsősorban *Baky László*hoz, a csendőrség parancsnokához fűződő jó személyi kapcsolatainak köszönhetette. Korábbi tevékenységéről, a csendőrség kötelékén belül, igen keveset tudunk. Az előkerült iratok valószínűleg azért is vallanak róla keveset, mert szerepe a hazai politikai életben főispáni kinevezésével kezdődött. A városi és a megyei életben is csak keveset tudtak róla, bemutatásakor a Napló inkább személyi tulajdonságait jellemzi, hangsúlyozva katonás, energikus voltát, s alig szól valamit pályafutásáról.²⁶ Jobban ismerjük viszont korábbi környezetét, és támogatóit.

Mint említettük, Toldy pártfogója *Baky László*, a Magyar Nemzetiszocialista Párt alvezére, a németek egyik legbiztosabb magyarországi híve volt. A németek magyarországi politikájában határozottan érzékelhető két, — elsősorban módszereikben eltérő — politikai vonala közül (*Veesenmayer* — a külügyminisztérium képviselője, *Winkelmann* illetve *Höttl* — az SS-é) az utóbbiakhoz a szélsőségesekhez vezetnek személyi összeköttetései. Míg Imrédyéket *Veesenmayer*ék, *Baky*ékat, a nemzetiszocialistákat az SS támogatta. A március 19-i eseményekben nagy szerepük van. A párt elnöke,

Pálffy Fidél, a hol nyilas, hol nemzetiszocialista dunántúli gróf állította össze a letartóztatandó magyar politikai vezetők névsorát a németek részére.²⁷ Baky pedig a letartóztatottak „elhelyezéséről” gondoskodott.²⁸ Baky a németek elsőszámú belügyminiszter-jelöltje, s ő vesz részt a megszállás utáni napokban pártja részéről a kormányalakítási tárgyalásokon.²⁹ Elsőnek nevezik ki a belügyminisztériumba az új államtitkárok közül (III. 24.), s talán jellemző kissé, hogy az angol sajtó a Sztójay-kormányról adott sajtókommentárjaiban Baky államtitkárságát a legjelentősebb kinevezésnek monddta.³⁰ Baky kezében, — azzal, hogy a csendőrség létszámát még 1943. őszén felemelték, s hogy mint államtitkárnak, parancsnoksága alá tartozott a militarizált rendőrség is, — jelentős erő összpontosult. Mindezt tetézte, hogy tudták róla: a megszálló erők egyik legbizalmasabb kollaboránsa, s hogy a belügyminisztérium — különösen Endre kinevezése után — szinte különálló erőt képvisel a kormányon belül.³¹ Bakynak és a csendőrségnek volt talán a legnagyobb szerepe a zsidórendelkezések végrehajtásában, s pártja állandóan követelte az újabb és újabb rendeletek meghozatalát.

Toldy nem volt a Nemzetiszocialista Párt tagja, de már megyei és városi bemutatkozásakor szinte pártprogram-beszédet tartott. „Hirdetem itt az öncélú nemzeti és szociális államot, mely az egyesek és nemzedékek felett az egyetemes nemzeti eszmét szolgálja” — kezdődik a megyei törvényhatósági bizottság május 11-i díszközgyűlésén az újdonsült főispán beszédének politikai gondolatvezetése.³² A beszéd egyik fő eleme a március 19-vel kezdődő új rezsim határozott szembeállítása a korábbi fejlődéssel. Annak hangsúlyozása, hogy olyan időszak következett el a magyarság történetében, amikor „élet és halál kérdése forog kockán!” Ezért kell mindent a háborúért áldozni. „Az idő parancsa most a harc! Győzelmesen kell befejeznünk ezt a háborút: ez most a cél mindenek előtt és a nemzeti erőforrás, erőgyűjtés és erőfeszítés minden eszköze most csak ennek a célnak szolgálatában állhat.” Elítéli azokat, „akik felültek az ellenséges ámitás szirénhangjainak”, s azt hitték, ahhoz, „hogy sült galambként repülne egyenesen a szánkba Mátyás fényes királysága”, más nem is kell, mint „cserbenhagyni — mondjuk meg nyíltan, elárulni — biztos támaszunkat és erős szövetségünket: a nagy német népet.” Az árulás és bectelenség nem tartozik e „nemes nép” tulajdonságai közé, s az „ügyeskedőknek” mondja: „ezen a földön még nem írtak történelmet mással, mint vérrel, hűséggel és becsülettel.” Az ellenséges „porhintést” természetesen „a millió zsidó aknamunkájának” tulajdonítja, s a „szakadék szélére sodort nemzet” csak úgy tud újabb erőket felsorakoztatni, ha — folytatva a kormányzó nevéhez kötődő ellenforradalmat, — „megteremti a magyar társadalom egységes, nemzetiszocialista szellemű közösségét...” A háború győzelmes befejezéséhez, amikor „a német gigászi küzdelme egy és azonos az Európáért vívott harccal” — „a minden eszközzel küzdő és fogcsikorgatva is győzni akaró magyar” szükséges. A külső és belső fronton folytatandó harc „leglényegesebb alapfeltétele a zsidóság teljes elkülönítése és távoltartása a

magyarságtól.” S Toldy „a zsidó áfium pusztításai” címen, Fehérvárott talán addig soha nem hallott szélsőséges és durva antiszemita kirohanást intéz. „A magyar nemzettestbe beférkőzött idegen szellemiségű élődsi fajta” aláásta „a nemzet öntudatát,” „mindenből gúnyt üzött, mindent bemocskolt,” s harcot hirdetett szinte a magyarság sajátos erényei, szellemisége, szokásai és jellemvonásai ellen. „S jellemző e faj határt nem ismerő hatalmi szertelenségeire, hogy még azt is megkísérelte, hogy a zsidó marxista terror rémuralmával megölje ezt a nemzetet” — kel ki a Tanácsköztársaság ellen — amikor „rátörve a békés lakosságra, zsidó pribékek kéjelegve dobtak hurkot a legjobb magyarok nyakára.”³³ De a zsidók készítették a világra és idézték elő a háborút, s a második világ-háború nála már — a nemzetiszocialista szélsőséges propaganda utcai szövegeit ismételve — valami apokaliptikus méretű zsidók és nemzeti szocialisták háborújává válik. „Ez a háború a zsidó politikai, gazdasági és szellemi erők rohama a nemzetiszocializmus keresztény erkölcsön tisztult világrendje ellen!”

Ezek a hazai szélsőjobboldali jelszavakból merített és elég primitíven összeillesztett mondatok folytatódnak a társadalmi kérdések — feltűnően rövid — taglalásánál is, amikor néhány ismert demagóg fordulattal igéri: „az igazságtalanságokat, hiányokat és jogos panaszokat orvosolni fogjuk, az erősebbek visszaéléseit megszüntetjük.” A társadalom „alapját”, a gazda és földműves társadalmat, az iparosságot és az ipari munkásságot akarják megnyerni, mondja, mert ez minden: „talaj és gyökér, melyből új élet fakad s amely táplálja az életet, de a törzs is egyuttal, mely állja a vihart.” A semmitmondó frázisok konkrét tartalommal csak egyszer telítődnek: amikor a vásárlási pánikról, az áru és értékhalmozásról, rejtgetésről, vagyonszerzésekről s ezek megszüntetéséről beszél, visszakanyarodva a korábbi évtizedek nagytőkeellenes jobboldali közép- és baloldali programjához: a zsidó nagytőke eddigi gazdasági erőforrásai majd nem „saját faji és hatalmi érdekeinek táplálására” lesz fordítva, mondja, hanem „csak a magyar életet, csak a magyar vállalkozást fogják éltetni, megerősíteni és gazdagítani!” S a belpolitikai kérdések közül talán leginkább szembeütő az utolsó kérdés-csoport: a német mintájú diktatórikus államhatalom követelésének a korabeli publicisztikai megfogalmazásoknál sokkal világosabb formába öntése. „A munka, a köteleességteljesítés és a szociális követelmények” mellett az egész népközösséget átható fegyelem szükséges. Ez azt jelenti, — mondja, — „hogyan fenntartás nélkül, mindenkinek alá kell vetnie magát az államhatalom akaratának, feladatát pontosan el kell végeznie és engedelmeskednie kell annak, aki a vezetésre hivatott.” A fasiszta diktatura szellemében, s a jogász-csendőr pattogásával fogalmazza meg „a határozott akarat, céltudatosság és tervszerűség” érvényesülésének szükségességét a nemzeti közösségben: A „példás fegyelem” megteremtéséhez, mondja, „természetes, hogy a hatalom legkeményebb eszközeit is igénybe vesszük, ha kell.” — S ugyanezen gondolatokból, csak eltérő megfogalmazásban áll össze néhány órával később, a városi

beiktatáson elmondott beszéde: az angolszászok felé is politizáló Kállay-kormány elleni kirohanás, a Sztójay-kormány magasztalása („még nem volt magyar kormány, amely ily rövid időn belül a mélyreható intézkedések ilyen nagy sorát valószínűtlennek volna meg.”), az „Istenküldötte vezér”, *Hitler* iránti hála nyilvánítása stb.³⁴ De nemcsak a beszédek, hanem a megjelent vendégek névsora sem hagyhatott kétséget a fehérvári közönségben az iránt, hogy az új főispán milyen politikai irányzat exponenseként került hozzájuk. A kormány részéről a régi kormánypárt szélsőjobboldali minisztere, a német külügy Imrédy mellett legjobban támogatott alakja, *Jurcsek Béla* mond beszédet a megyei díszközgyűlésen, a városi beiktatáson pedig *Baky László* ajánlja a város „bizalmába” „régii csendőrbajtársát”. Ugyanígy jellemző a „Hét vezér” étteremben tartott szűk körű diszebed résztvevőinek névsora: *Jurcsek, Hóman, Baky*, az alispán, a polgármester, a katolikus egyháztól *Streit* nagyprépost, egy evangélikus és egy református lelkész, a körzeti katonai parancsnok, két csendőrezredes, egy csendőralezredes és őrnagy (!), a fehérvári ipartestület elnöke, egy kiskazda, egy városi kereskedő és a Nemzetiszocialista Párt egyik hírhedt vezetője: *Hubay Kálmán*.³⁵ Azaz: a „legszükebb” városi képviselőn kívül csendőrök, ismert szélsőjobboldali politikusok.

Nem lehet tehát ezek után csodálkozni azon, hogy Fehérvárott a vezetés nem fogadta örömmel a jobboldali radikalizmust ilyen nyíltan és katonás durvasággal képviselő új főispánt. Tükröződött ez a „kezdeti hüvösség” abban is, hogy a *Napló Jankovich Miklós* főispán távozásáról sokkal többet írt, mint az új főispánról, s hogy csak néhány sorban számolt be a főispán május elsejei Fehérvárra érkezéséről, a belső oldalakon. Mindez nem változott május első napjaiban sem, amikor a főispán látogatást tett a volt alispánnál, a volt polgármesternél (május 2.).³⁶ Hogy mennyire érzékelték a városban a várható politikai irányváltozást, mutatja *Thaisz Andor* alispánnak — a városi és megyei politika egyik legjobb ismerőjének és tradicionális képviselőjének — főispánt üdvözlő beszéde is. A szokásos kormánypárti frázisok után az alispán igen meleg hangon búcsúztatja a lelépő *Jankovich Miklóst*, majd azt kéri „Fejér vármegye tradícióktól megszentelt közgyűlési termében” az új főispántól, „hogy becsülje meg ősi tradícióinkat, autonómiánkat, a törvényhatósági bizottságnak saját feladatkörébe vágó ügyeiben függetlenségét”.³⁷ *Thaisz* ekkor már ismerhette Toldy „radikális” politikai nézeteit, s érezhette is a bekövetkező változások előszelét. — S még egy momentumot tartunk szükségesnek kiemelni: az alispáni üdvözlés is többször megfogalmazza: a kormányzó és a belügyminiszter „személye és rendelkezéseinek helyessége iránti őszinte nagybecsülésből, valamint a m. kir. csendőrtisztikar irányában érzett őszinte tiszteletből” fakad az új főispán iránti „bizalmuk”. Ennek többszöri hangsúlyozása annak kifejezésre juttatását is jelentette, ami később lépten-nyomon elhangzik majd, hogy a főispánt — aki egyáltalán nem ismerte a városi és megyei viszonyokat — kissé idegenként kezelik. Ugyanakkor Toldy és támogatói nem is

igen törekedtek a városi és megyei apparátushoz oly módon közel kerülni, hogy keresnék esetleg az érintkezési felületeket a közös munka stb. hangoztatásával. Toldy például már beköszöntő beszédében sem úgy szól, mint főispán a jövőendő beosztottjaihoz, hanem mintegy kívülállóként mondja beszédének végén: „Mindazzal, amit elmondottam, tájékoztatni kívántam a tek. Közgyűlést a m. kir. kormány alapvető elvi törekvéseiről és célkitűzéseiről...”.³⁸ Hasonló hangnemben beszél az új főispán érdekében Bakó is a városi ülésen,³⁹ s talán még Jurcsák az egyedüli a felszólalók közül, aki az új főispán, s az „új politika”, valamint a fehérvári tradíciók között bizonyos kapcsolatot igyekszik teremteni.⁴⁰

Már a Toldy Árpád hivatalbalépését követő napokban látszott, hogy a főispán a kialakult megyei politikai vezetést teljesen meg akarja változtatni. Nem feladatunk itt a megyei életben 1944. májusától bekövetkező változásokat tárgyalni, csak azokra a tényekre igyekszünk rámutatni, amelyeken messzemenően felismerhetőek a főispán személyes politikájának nyomai.

Toldy láthatóan tisztában volt azzal, hogy a Hóman-párti fehérvári vezetéssel nem tudja azokat a célokat megvalósítani, amelyek elváratai és saját programjában állottak. Városba érkezését követően — mint erre utaltunk — tárgyal *Thaisz Andorral* és a város polgármesterével, *Farkas Sándorral*. Farkas Sándor — előbb h. polgármester, majd 1941-től polgármester —, olyan városi politikus volt, aki korábban mind a Hóman-pártnak, mind a liberálisoknak és a katolikus egyháznak is megfelelt. Jellemző, hogy azért került a magas városi hivatalba, mert így készítették visszalépésre a jelölésből öccsét, *Farkas Istvánt*, akit lépten-nyomon azért támadtak jobboldalról, mert a fehérvári gazdag zsidó polgárság állítólag őt támogatta a katolikus egyházzal együtt a városi politikában, a jobboldali *Kerekes Lajossal* szemben. Nem szólnak a források a Farkas-Toldy beszélgetésről, de a polgármester már másnap beadja nyugdíjaztatási kérelmét.⁴¹ Thaisz alispán az első napoktól szemben állott Toldyval,⁴² de elmozdítására nem gondolhattak, mivel az alispán választott személy volt, s mint a megyei bürokrácia kitűnő ismerőjére, egyébként is szükség volt rá. A Hóman-párt vezetői közül *Csitáry G. Emil*, a volt városi főispán (korábban polgármester) a párt tényleges vezetője, visszahúzódott a városi politikai élettől, — de Toldyék ezt nem tartották elégségesnek, hanem még a városi iskolaszék tagjai sorából is kibuktatták az igen nagy befolyású Csitáryt. *Kepes János* szintén Hóman benső hívei közé tartozott, a 30-as években a párt elnöke volt. Hóman 1932-es megválasztásakor például ő előlegezett több ezer pengőt a választási kiadásokhoz, s mind a *Károlyi Gyula*, mind a Hóman-választásokon az ő kezében volt a „választási kassza”.⁴³ A zsidószármazású volt közjegyzőt hiába mentesíti Hóman, ennek ellenére, — mint nevelt leánya, *Kepes Gitta*, Toldy népbíróági perének előkészítésekor vallotta, — Toldy júniusban deportáltatja.⁴⁴ Kepes helyére pedig a Hóman-párt jelöltjével szemben olyan hívket rakja, aki még a törvényesen előírt négyéves ügyvédi gyakorlattal sem rendelkezett.

Toldy gyorsan és radikálisan szeretett volna a régi városi és megyei vezetéssel leszámolni. A városi törvényhatósági bizottság kisgyűlésén, amikor az iskolaszék újjáalakítására került sor, a szavazás előtt felállt s a jelölő bizottsággal szembehelyezkedve, új listát állíttatott össze, kihagyva minden olyan személyt, aki korábban a városi pártéletben helyet kapott.⁴⁵

Leváltanak, illetve áthelyeznek a megyei vezetésből is néhány vezető tisztviselőt. A megye négy főszolgabírája közül kettőt áthelyeznek más beosztásba, a megyei árvaszéki ülnököket Sopronba, a közkórházi előadót szintén más megyébe helyezik.⁴⁶ A törvényhatósági bizottság tagjai közül sokan láthatóan nem értettek egyet a főispánnal, s felszólalnak a távozó tisztviselők mellett, hangoztatva érdemeiket. Toldy a burkolt ellenvéleményekre azonnal magyarázatot is ad: „A rendszerváltozás tette szükségessé, hogy azok a tisztviselők, akik helyükön a rendszer érdekében nem maradhatnak meg, kicseréltesse.”⁴⁷ Sajnos, a város és a megye egykori történetére vonatkozó iratanyag annyira hiányos, hogy a mozaikszerűen összeilleszthető képen gyakran nem látszik, mennyire voltak ezen hivatali eltávolításoknak tényleges politikai okaik, vagy csupán a frissen felülkerekedtek személyes érvényesülésének álltak útjában a leváltottak.⁴⁸ Az azonban mégis látszik, hogy a városi és megyei politikát gyorsan és radikálisan változtatni akaró Toldy a korábbi vezető testület félreállítását igen siettette.

Kevesebbet tudunk arról, hogy kiket hozott és kiket támogatott Toldy általában a vezetésben. Egy-egy esetben világosan körvonalázódnak az ügyek, más esetekben csak homályos utalásokkal rendelkezünk. Az pl. ismeretes, hogy *Kerekes Lajos* azon tisztviselők közé tartozott, akiket megtartott, sőt, mint később mondotta — meg is védett a nemzetiszocialista támadásoktól.⁴⁹ Kerekes polgármesterré választása érdekében Hóman személyesen beszélt Toldyval. Az „Összetartás” c. lap ekkor, mint a fehérvári klikk tagja ellen, támadást intézett ellene.⁵⁰ Úgy látszik azonban, hogy Toldy a Kerekessel folytatott beszélgetésen — melyről kérkedve úgy beszélt, mint ahol meggyőződött Kerekes e helyre való alkalmasságáról⁵¹ — több kérdésben is igen egyetérthetett, mert nemcsak hogy javasolta a belügyminisztériumban polgármesteri kinevezését, de fellépése következtében az Összetartás is néhány nap múlva már elismerően írt az új polgármesterről.⁵² Kerekes — amint erről a Napló tanuskodik — az első hetekben gyakran szerepel együtt Toldyval, nyilatkozatában a főispán politikája mellé áll... — Toldy híveiről általánosságban több utalást találhatunk. Tudjuk, hogy csendőrtisztekkel vette körül magát, és gyakran foglalkozott közvetlenül a csendőrség ügyeivel,⁵³ s hogy azoknak kedvezett, akik korábban hiába sürgölődtek a városi, megyei politikában, pozícióhoz nem jutottak, s most beáramlottak a Nemzetiszocialista Pártba. Mindenesetre 1944. májusában-júniusában úgy látszott, hogy a főispán beváltja bemutatkozó beszédében vázolt tervét: a nemzetiszocialista politika érvényesülésének minden előfeltételét meg fogja teremteni, „elhárít az útból minden személyi és dologi akadályt.”⁵⁴

A személyi kérdésekben való határozott állásfoglalásokon kívül Toldy igen kevés jártasságot csillogtatott a politikai vezetésben. Már fentebb is utaltunk arra, hogy semmi képességgel nem rendelkezett a városi és megyei vezetéssel való kapcsolatteremtéshez. Hacsak a törvényhatósági bizottságok néhány megtartott ülésén mondott felszólalásait nézzük, szinte csodálkoznunk kell azokon a politikai-taktikai éretlenségeken, amelyek érezhetően ellenszenvet váltottak ki a tagokból. Amikor pl. a közigazgatási bizottság ülésén a jövőendő együttműködésről mondott szokásos frázisokkal üdvözltek a főispánt, Toldy megköszönte „a kedves őszinte magyar szavakat és az azokban foglalt felajánlkozást”. De az ilyen megnyilatkozásnál még erősebben mutatkozik különállása akkor, amikor Toldy arra kéri a bizottságot, hogy „legyen támogatónk”.⁵⁵ Felszólalásai egyébként sem többek, mint munkára, jövőbe vetett hitre, buzdításra ösztönző rövid szónoklatok, szinte egy alkalommal sem volt képes a városi és megyei közélet valamely területén szakszerűen állást foglalni.⁵⁶

Az új főispán hivatalbalépése azonnal éreztette hatását a „Fejér megyei Napló” cikkeiben is. Ha a hangvétel messze el is maradt Toldy beköszöntő beszédének s az országos nemzetiszocialista, nyilas lapok hangvételéről, mégis igen határozott az igazodás az „új” városi és megyei politikai erőhöz. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy a szerkesztő gondos részletességgel foglalkozott minden nemzetiszocialista vezető, s a nemzetiszocialistákkal pártszövetségben lévő megújuláspárti vezérek beszédeivel. Az imrédysta belügyminiszter, *Jaross Andor* vidéki antiszemita beszédeit kiemelve közli a lap,⁵⁷ bőven ismerteti a „Megújuláspárt” nagy választmányi ülésén a *Rácz Jenő* által kifejtett programot a hivatásrendi és egykamarás országgyűlésről, az ország politikai mechanizmusának nyílt fasizálásáról.⁵⁸ Melegen köszönti Imrédyt,⁵⁹ — még az MMP és az MNSzP pártszövetség felbomlása utáni napokban is. — Toldy azonban már kevésnek találta ezt. Tervei között első helyen a Nemzeti Szocialista Párt székesfehérvári szervezetének megalakítása állott, s a Fejér megyei Naplót e párt orgánumának szánta. Május végén mondvacsínált ürüggyel betiltotta a lapot, mivel abban megjelent egy apróhirdetés: „Három urilány, nem árja, szőke, barna, fekete jelígre férjet keres”.⁶⁰ A betiltás napján azonban, nyilván előre megbeszélt terv szerint, ugyanezzel a címmel, ugyanazzal a betűtípussal megadták az engedélyt lap indítására *Fűry Lajosnak*, akit az Új Magyarországtól hoztak Székesfehérvárra Toldyék, s akiről sajtókörökben köztudott volt, hogy igen jó viszonyban van *Baky Lászlóval*.⁶¹ Így indul meg június 3-án az új Fejér megyei Napló, Toldy közvetlen irányításával, más szerkesztő és írógárdával. Az olvasó ugyanazt a kiadást újságot olvashatta, de egészen más politikai álláspontokról íródott cikkekkel. Példaként érdemes az első számot áttekinteni. *Toldy Árpád* — egyébként később is vezércikkezett a lapban — „Újjászületés” címmel ír vezércikket, szokásos dagályos, mindent jelzőkkel egy mondatban jellemezni akaró stílusában. „A magyar népi közösség széles rétegeinek őserdeje” szá-

mára kér utat — mondja, — „a magyar nemzetiszocializmus keresztényi erkölcsű tisztult világában.” Az új világ születésének alapja a magyar ifjúság, ő a magyar jövő záloga, amelynek útján az új Fejér megyei Napló is megindul. A dörgedelmes, nehezen érthető vezércikk után hatalmas cikkek következnek a zsidóvagyonnal telített zsinagógáról és a volt *Eppinger malomról*, majd általában a zsidóvagyon rejtegetéséről Székesfehérvárott. Ezután hosszú riportot olvashatunk *Erekly Károlyról*, a volt miniszterről, hogy miért lépett be a Nemzeti Szocialista Pártba (az újság szerint azért, mert 1944. III. 19-ig érezte, hogy mi magyarok másodosztályú állampolgárok vagyunk, s most, hogy elsőosztályúakká léphettünk elő, ideje lesz, hogy politikai meggyőződésének nyíltan kifejezést adjon.) Rövid cikk követi ezt a brit „kegyetlenkedésekről”, majd *Marschalkó Raffael* fejtegeti, a hitleri Németország példájára hivatkozva, „hogy ma nincs idő a táncolásra”, a szórakozásról mindenkinek le kell mondania. A kisebb írások szélsőséges szovjetellenes kirohanásokat, angol, amerikai katonák szökéseiről szóló híreket tartalmaznak, s a zsidó bőrkereskedők készleteinek szétosztási „problémái”-ról szólnak.⁶² A következő számok semmivel sem mérsékeltebbek! Sőt, még a Nemzeti Szocialista Párt fehérvári megalakítása előtt, mind gyakoribbak lesznek a „pártközlemények”. Beszámol a lap a nemzetiszocialisták minden megmozdulásáról, Baky vidéki útjairól, a párt kistanácsüléséről, *Hubay Kálmán* felszólalásáról a mandátumaiktól megfosztott MNSzP-i képviselők érdekében, stb.⁶³ A Napló „pártlap” jellege mégis június közepén lett nyilvánvaló mindenki előtt, amikor a június 17-i számban az egész első oldalt „Zászlóbontás” címmel a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Fejér megyei, s fehérvári megalakulásának szentelték. A kormányzó 76. születésnapját köszöntő cikk mellett dr. *Sulyok László* megyevezető nyomonkiséri a Pálffy-Baky párt történetét és a lap alján nagy kövér betűkkel szedett nemzetiszocialista jelszóval fejezi be cikkét: „BÁTORSÁG, KITARTÁS! GYÖZÜNK!”⁶⁴

Ugyanakkor mind gyakrabban jelennek meg „elvi” jellegű cikkek is. Többször foglalkoznak például a „nemzeti egység” ekkor oly sokat propagált programjával. Az egységtörekvések, melyek az országos politikában a különböző pártok eltérő érdekein sorra hajótörést szenvednek,⁶⁵ Fejér megyében s Fehérvárott csak e néhány újságcikk erejéig jelentkeztek. Itt viszont világosan leszögezték: „Modern kor nemzeti egysége” a „nemzeti-szocialista egység”.⁶⁶ Ez a harcias nemzeti-szocialista szemlélet sugárzik a nemzeti-szocializmus és a vallás kapcsolatáról, a nemzeti-szocializmus általános elveiről, a kommunizmustól való eltéréséről írott cikkekben.⁶⁷

A lapban a főszerkesztő *Fűry Lajos* mellett új, eddig nem ismert nevek jelennek meg, akik a hirtelen a felszínre feldobott értelmiségiek éhségével írták, érezhetően minden belső végiggondolás nélkül, durva, uszító cikkeiket.

Toldy azonban nemcsak a nemzetiszocialista pártot szervezte meg, s indított számukra lapot Fehérvárott, hanem más területen is igen „következetesen” képviselte ezt a politikát. Csak néhány

adalékot szeretnénk megemlíteni. A nemzeti-szocialisták hatalomra törése nyilvánul meg akkor, amikor a Borsod megyei közgyűlés megküldi a megyékhez tervezetét az egypártrendszeréről, s Toldy azonnal indítványozza a Fejér megyei közgyűlésen: „írjanak fel” a kormányhoz az egypártrendszer bevezetése érdekében.⁶⁸ Szintén a kormányhoz irat fel a megye nevében annak érdekében, hogy a levente-leány mozgalmat az önkéntességről állítsák át a kötelező alapokra, hogy a „magyar faj boldogulásához” mindenki hozzájárulhasson.⁶⁹ Mégis Toldy nemzetiszocialista csendőr módszerei leginkább a zsidókérdés kezelésében mutatkoztak meg.

Az egymást követő zsidórendeletek végrehajtása a csendőrség feladata volt. Toldy, mint később titkára vallotta, minden zsidóintézkedést maga ellenőrzött, hozzá futottak be a jelentések, maga is részt vett a szervezésben. Méltó volt bajtársához és politikai barátjához, Bakyhoz, gondoskodott a legkegyetlenebb módon való végrehajtásról.⁷⁰ Sőt, „túl is teljesítette” az országos rendelkezéseket. A hivatalba lépése utáni napokban rendeletet adat ki, amelyben eltiltja a zsidókat — itt nyilván *Endre László* Pest megyei hasonló rendelkezése lebegett szeme előtt⁷¹ — a fehérvári fürdők használatától. A piacon zsidó csak délelőtt 10 óra után vásárolhatott.⁷² A következő napon megjelent rendelet értelmében a megyében este 8 órától hajnali 5-ig az utcán zsidó csak főszolgabírói engedéllyel tartózkodhatott, s a piacra vonatkozóan a székesfehérvárihoz hasonlóan rendelkezett.⁷³ Ugyanakkor közlik, — s a Napló vezércikkben hozza! — hogy nyolc községbe tömörítik a megyei zsidóságot. Ezt követi Székesfehérváron a városi zsidószármazásúak gettóba tömörítése,⁷⁴ melyet június elejére meg is valósítanak.⁷⁵ A zsidórendeletek e sietős végrehajtásán túl jellemző Toldy „öntevékenységre”, hogy határozatot fogadtat el a megye törvényhatósági bizottságával: készítsenek javaslatot a belügyminiszternek: a zsidók által tett alapítványokat vonják össze másokkal, s ezzel kerüljék el, hogy zsidóhangzású neveket kelljen emlegetni a különböző magyar hivatalokban.⁷⁶ E vezetési szellemben kegyetlenkedtek Versényi Károly csendőrlégényei a zsidókkal a városban, vontak meg jogos kedvezményeket egyes családoktól.⁷⁷

Sorolhatnánk tovább az adatokat, melyek arról tanúskodnak, hogy *Toldy Árpád* Fehérvárott 1944 májusától a Nemzeti Szocialista Párt politikáját igyekezett hatalomra juttatni. Azét a Nemzeti Szocialista Pártét, mely a német megszállókkal a legmesszebbmenőkig együttműködött, amely az ország mind totálisabb fasizálását, radikális jobboldali reformokat, a zsidókérdés radikális megoldását követelte, valamint hívei hatalomra juttatására törekedett, s arra, hogy félreállítsa még a magyar uralkodó osztályok korábbi jobboldali politikai garnitúrájából azokat, akik a nemzeti szocialista politikát nem igenelték. Ez az irányzat, amely az országos politikában március 19-e után az uralkodó osztály más pártjainak erősebb volta miatt csak az államélet néhány területén juthatott érvényre, Fehérvárott és Fejér megyében Toldy révén a hatalomra került, s megpróbált érvényt szerezni a párt politikájának.

Toldy contra Hóman

Az elmondottakból is világosan kiderül, hogy Toldy tudatosan törekedett a régi kormánypárt embereit a vezető pozíciókból kibuktatni, s helyettük a számára megbízhatókat hivatalhoz juttatni. Ez a tudatosság azt is feltételezi, hogy számolt a Hóman-párt részéről esetleg jelentkező ellenakció lehetőségével, elsősorban a városi politikában. Valószínűleg ez készítette arra is, hogy most a szélsőjobb részéről támadott Kerekessel, mint Hóman hívével tárgyaljon, vagyis — az ő szemében — a városi vezetés kérdésében „engedményt” tegyen. A forrásokból azonban az is kiderül, hogy tényleges visszalépésről szó sincs ez esetben sem, mert Kerekes — legalábbis polgármestersége első heteiben — tökéletesen beilleszkedett a Toldy-féle vezetés politikájába. Hogy Toldy, hivatalba lépése előtt tudott a Hóman-párt erős voltáról, azt mutatja az is, hogy beiktatása után hosszú politikai eszmecserét folytatott Hómannal, ahol mindketten a vélemények közös érintkezési pontjait keresték. Hóman azért, hogy az új főispán alatt is megőrizze pártjának s híveinek a régi pozíciókat (régii hívei kérésére utazott le Fehérvárra, s tartott ott viszonylag mérsékelt, rövid beszédet),⁷⁸ Toldy pedig éppen a jelentős politikai erők miatt igyekezett egyetértésben maradni Hómannal. A beszélgetésre, melyet későbbi levélváltásukban felelevenítenek, egyébként is jellemző Hóman részéről a saját s pártja jobboldaliságának hangsúlyozása (mert tudta, hogy Baky emberének ezt lehet mondani). Toldy ugyanakkor nem vette ezt észre, s nem figyelt fel Hóman azon — a körülmények között jelentős — kijelentésére (a német megszállás nem helyeslése a MÉP-álláspont fenntartására), melyekkel az elárulta taktikáját.⁷⁹ Csak arra figyel, hogy Hóman is szemben áll a Kállay kormánnyal, s a politikai érzékkel nem rendelkezők tipikus módszerével ezt azonnal a saját politikai sémarendszerébe illesztve, úgy látja, hogy egyetértenek Hómannal a lényeges kérdésekben! Nem mérve fel pontosan helyzetét — a kezdő politikus áll szemben a tapasztalt, s nagytekintélyű volt miniszterrel — még fel is szólítja Hómant: lépjen fel a kormány mellett, a nemzetiszocialista politika megvalósításáért.

Hóman március 19-e utáni politikai álláspontjáról már korábban szó esett s ezek alapján érthető, hogy amikor az első hírek érkeztek hozzá székesfehérvári híveinek mellőzéséről, fellépésre határozta el magát. A legnagyobb lökést a „Fejér megyei Napló” kisajátítása és a Nemzeti Szocialista Párt megalakítása adta. Ez bebizonyíthatta számára, hogy a főispán nem csupán néhány új tisztviselőt hoz a fehérvári vezetésbe s természetszerűen néhányat ezért a régiek közül mellőz, hanem az új pártot akarja a MÉP-pel szemben pozíciókhoz juttatni. Az ellentét várható kirobbanása július elején következik be. Toldyék ekkor a város egyik legtekintélyesebb vezetőjét, *Kaltenecker Viktort*, az Ügyvédi Kamara elnökét, a felsőház tagját akarják elmozdítani pozíciójából. Nyíltan nem mernek fellépni Kalteneckerrel szemben, de megüzenik neki, hogy ha el akarja kerülni az internálást, mondjon le a Kamara el-

nökségéről. A Hóman-párt vezetői azonnal Hómanhoz futnak, s a képviselő elérkezettnek látja az időt, a Toldy elleni fellépésre. Magához kéri Kalteneckert, elmegy régi minisztertársához, *Antal István*hoz, a mostani igazságügyminiszterhez, akihez az Ügyvédi Kamara elnökének kinevezése tartozott. Itt tudhatta meg, hogy Toldy tényleg már korábban is beszélt Antallal a székesfehérvári Kamarát illetően. Azonnal levelet ír Toldynak s feljegyzést kér híveitől a pártjukat Székesfehérvárott ért sérelmekről.

Jellemző, hogy Toldy Hóman fellépéséről azonnal értesül Bakytól, s még meg sem kapja Hóman levelét, máris magát tisztázó levelet ír. Ebben tagadja, hogy Kalteneckert megfenyegette volna („Kalteneckerrel nem is beszéltem installációm óta”), s bár elismeri, hogy az igazságügyminiszterrel váltott néhány szót ez ügyben, mégis úgy igyekszik feltüntetni az esetet, mintha őt sértenék, s vádolnák hamisan. Kéri Hómant, közölje Kaltenecker kijelentését teljes egészében „és felhatalmazni engem arra, hogy az Általad közlendők alapján eljárhassak... és drasztikusan lesújthassak a perfid denunciókra.”⁸⁰ Az átlátszó ravaszkodás, mellyel azt akarta Toldy elérni, hogy Hóman adja ki a neki panaszkodókat, s esetleg ez alapján „lesújthasson”, semmi eredményre nem vezetett. Hóman igen udvarias levélben válaszolva elmondja, hogy Kaltenecker nem panaszkodott neki, Toldy értesülései rosszak („Baky államtitkár urral sem erről, sem más ügyről szót nem vált-hattam, vele fehérvári találkozásunk óta egyáltalán nem is beszéltem”, — vág egyet Toldy bevallott pletyka-forrásán). Sőt, írja, Kalteneckerrel Toldy levelének vétele után beszélve, a kamarai elnök azt mondotta: nem is tud ilyesmit (ti. fenyegetést) a főispánról feltételezni. A leszerelő sorok után azonban azt is megírja, hogy a fenyegetésről másoktól kapott hírek teljesen „harmonizálnak” az új „Fejér megyei Napló” egyik-másik kijelentésével, s azt is elmondja a főispánnak, hogy Antaltól megkérdezte: vajjon ő kívánja-e Kaltenecker leváltását?⁸¹

Arról azonban Hóman már nem szól, hogy még ugyanezen a napon (július 6) fehérvári híveivel egy közös beadványt készített a kormány részére („Helyzetjelentés Székesfehérvárról”), s ebben nemcsak személyi, hanem kimondottan a kormányzati politikát érintő kérdésekben tesz panaszt Toldy főispáni működésére. A beadvány sorsát nem ismerjük, valószínű, hogy nem jutott el a kormányhoz.⁸² Jelentősége sokkal inkább abban van, hogy ez és Toldy egy válaszelevele alapján⁸³ rekonstruálni tudjuk azt az újabb levelet, melyben Hóman most már nyíltan pártjának visszaszorításával, egyoldalú nemzetiszocialista pártszempontok érvényre juttatásával, jogtalan laporzással vádolja a főispánt.

Érdemes röviden áttekinteni s néhány pontot kiemelni Hóman gondolatmenetéből. Az egész levél — s később az egész levélváltás — lényege: a Nemzeti Szocialista Párt törekvéseivel való szembe-fordulás a régi Kormánypárt oldaláról. Talán azt is mondhatnánk, hogy e levelekben összeütköznek — a városi, illetve megyei poli-

tika keretében — a régi MÉP jobboldal és a hatalomra törő Nemzeti Szocialista Párt nézetei.

Az egyik fő „elvi kérdés” a *jobbboldaliság* megítélése. Mind Hóman, mind Toldy a maga irányzatát tartja a hazai jobboldali politika letéteményesének. Hóman fő vádja Toldy politikájával szemben éppen az, hogy nincsenek tekintettel arra, kinek köszönhető a hazai politikai életben a harmincas évektől a jobbratartó fejlődés. Hivatkozik arra, hogy Székesfehérvárott a Hóman-párt létrejötté óta van következetes jobboldali kormánytámogatás, ennek köszönhető, hogy az ellenzéki pártok visszaszorultak. Az „érdemek” e bizonygatása arra megy ki, hogy hangsúlyozza: a jobboldal Székesfehérvárott csak a Hóman-párt kereteiben létezhet. A létrehívott Magyar Nemzeti Szocialista Párt szervezete csak az új főispán műve. S azzal vádolja Toldyt, hogy elsorvasztja a székesfehérvári hagyományos jobboldalt; ugyanakkor minden kalandor beáramlik a nemzetiszocialistákhoz, hogy ennek révén a hivatalokban előnyt élvezhessenek. Ezzel — folytatódik a korabeli problémákhoz ügyesen igazított érvelés — Toldy meggátolja a jobboldali nemzeti egység kialakulását, „a nemzeti összefogás gondolatával össze nem egyeztethető egyoldalú pártpolitikai szempontok érvényesülnek és társadalombcmulasztó törekvések is szóhoz jutnak.” Ebbe a keretbe ágyazza bele Hóman a pártját személyi kérdésekben ért sérelmeket: Csitáry mellőzését („akit tudvalevőleg Kállay belügyminisztere mentett fel, mint Hóman hívét, így nyilvánvalóan „politikailag megbízhatatlan” személyt”), Kaltenecker megfenyegetését stb. Ezért tartja „laporzásnak” a Napló kisajátítását, amely a székesfehérvári jobboldal orgánuma volt eddig. A Hóman-párt kívánsága az, hogy adják vissza nekik a Naplót, a Nemzeti Szocialista Párt indítson saját újságot, de amennyiben ez a korábbi támadó hangot ütné meg a régi vezetéssel szemben, úgy kérni fogják a cenzura védelmét.

Toldy csak néhány nap múlva válaszol Hóman levelére.⁸¹ Láthatóan valóban „megdöbbsentette” — ahogy írja is — Hóman határozott fellépése; megérezte: itt nemcsak kisebb-nagyobb személyi kérdésekről, hanem politikája egészével kapcsolatos ellentétéről van szó. Terjedelmes levelében minduntalan több szempont változtatja egymást: a sértettség, az elvei mellett való kiállás, valamint az a taktikai meggondolás, hogy Hóman nemcsak a városban képvisel nagy erőt, de régi ismeretsége folytán kormány szinten is, ezért nem biztos, hogy hasznos a vele való teljes szakítás.

A Hóman által felvetett gondolatmenetet: a jobboldali politika két irányzatának nyílt szembeállítását úgy akarja visszautasítani, hogy tagadja, miszerint erről neki a jelen pillanatig tudomása lett volna. Hivatkozik korábbi — s már említett — beszélgetésükre, melyből ő azt a következtetést vonta le, hogy mindenben egyezik felfogásuk Hómannal. A pártegységet ő kezdettől „nemzetiszocialista szellemű pártpolitikai egység”-ként fogta fel, s mint mondja, ezt világosan megfogalmazta székfoglalójában is. „Nem érhet az a vád, hogy nem öntöttem tiszta bort a pohárba: nem jöttem hátsó

gondolatokkal, hanem az erkölcsi emelkedettség minden harcot vállaló, nyílt szembenézésével.” Ő tehát világosan vallotta álláspontját, és — mondja, — mindig hitte, hogy Hóman egyetért vele... Ennek a taktikai fogásnak a szellemében íródik a levél nagyobb része: a Hóman által felhozott aggályok megválaszolása. Letagadja, hogy Hóman hiveinek tervszerű visszaszorítása folyik Székesfehérvárott. Hogy nem érintkezik velük, az annak tulajdonítható, hogy „közérdekű ügyeket csak a hivatalos városvezetőkkel” beszél meg. A Hóman-hivek mellőzéséről mondtak már azért sem igazak, mondja, mert Kerekest épp a képviselő javaslatára nevezték ki polgármesternek. A Naplót azért a bizonyos apróhirdetésért tiltatta be, s nem érti Hómant, hogy miként pártolhat egy, a régi rendszer által pénzelt lapot. Mint mondja, megdöbbenéssel hallja „most először a Te leveledből Kegyelmes Uram, hogy azt a lapot Magadénak, pártod lapjának tekintetted.” A Nemzeti Szocialista Pártot nem ő alapította, „de viszont azt se méltóztass feltételezni rólam, hogy egy nemzetiszocialista pártszervezet megalakításának útját álltam volna!”

Toldy tehát igyekszik letagadni azt, hogy ő, mint főispán beavatkozik a pártok politikájába: ugyanakkor minden gondolatával bizonyítja, le is írja, hogy mennyire a nemzetiszocialista célok megvalósításáért tevékenykedik. Ezt természetesen úgy igyekszik feltüntetni — s ez is mutatja Toldy politikai rövidlátását, t. i. hogy nem ismerte fel a tényleges erőviszonyokat — mint az egyedüli átfogó, nemzeti álláspontot! Mintha a legtermészetesebb lenne, hogy az a bizonyos „nemzeti egység”, melyről annyit beszéltek a korabeli politikában, nemzetiszocialista alapon jöjjön létre. Mivel az ő gondolkodása szerint március 19-ével teljesen új világ kezdődött Magyarországon, s ez a rendszer a régivel szemben jött létre, annak bűnösségét kellett szerinte kiigazítani. Mindenki, aki kifogást emel „az új politikával” szemben, a régi rendszer hívének minősül. Az ő szemében ez volt az a bélyeg, mellyel ellenségeit „lehetetlenné” teheti. Ezért olvashatjuk levelében minden alkalommal, amikor mentegetni akarja magát Hóman vádjától, hogy ő mind a „Fejér megyei Naplót”, mind a személyi ügyeket azért intézte, vagy engedte így intézni, mert ott a „régis rendszer” hiveit fedezte fel. S jön ezután a jogász-csendőr ravaszkodása: „tudom és látom, hogy itt is mindenki tudja, hogy Te sem voltál annak a bizonyos „régis rendszernek” a *hive*.” (Kiemelés eredetiben).

S ez, a *régis rendszerhez* való viszonyulás az a másik pont, amely noha közös érintkezési felületeket is képezett, de amelyben mégis ellentétek keletkeztek a MÉP ismert jobboldali politikusa és a nemzetiszocialista főispán között. Két vonatkozásban is. — Mert igaz, hogy Hóman s a MÉP megszállás előtti jobbszárnya ellenezte Kállay politikáját, mint ahogy az imrédysták, a nemzetiszocialisták is állandóan felléptek ellene. De amíg Hóman a változtatást külső erők segítségével nem tartotta helyesnek, s a német megszállás ellen foglalt állást, addig Toldy, s a nemzetiszocialisták minden eszközzel, minden körülmények között igenelték a német

politikát. — A látszólag „közös” állásponton belül a másik lényeges különbség, hogy Hóman szembehelyezkedett ugyan bizonyos alapvető kérdésekben a Kállay-kormány politikájával, de mégis az uralkodó osztály hasonló érdekeltségű, habitusú szárnyához tartozott. Amíg a nemzetiszocialisták politikája március 19. után azért is léphetett fel radikális változtatások igényével, mert korábbi elkötelezettsége — ellenzéki volta következtében is — minimális volt, addig, hacsak a székesfehérvári politika hómani irányzatánál maradunk: ez utóbbiaknál rengeteg szál vezetett át a mindennapi politikában március 19. előtről az utána következő hónapokhoz. Sőt, amint éppen a székesfehérvári példa mutatja, a radikális hatalomátcsoportosításra törekvő nemzetiszocialisták egyes esetekben épp a volt uralkodó párt — korábban talán egyetértő — szárnyával találtak magukat szembe.

S itt már alapvető érdek-, illetve hatalmi ellentétek adódtak. Ezért fejeződik be Toldy levele — a hét oldalnyi kibúvókeresés után — egy rá jellemző „kemény hangú” váratlan fordulattal: „Szíves leveled egész tartalmát és megírásának indítékait összefogva áttekintvén vitathatatlanul azt kell éreznem, hogy úgy állítottad be Kegyelmes Uram a velem közlendőket, mintha itteni párthiveid képviselnék kormányunkat... Én pedig — a főispán — kormányellenes működést fejtenék ki.” A leghatározottabban tiltakozni kell — írja — az ilyen kérdéskezelés miatt. „Itt a Kormány, a végrehajtó hatalom akaratát csakis én és senki más nem képviseli.” Mint „kötelességtudó katona” teljesíteni fogja, amivel megbízták. S hiába akart udvariaskodni levele végén — „Kedves Bálint Bátyám! engedd, hogy így mondjam...”, megszólítással —, a mondat másik feléből szinte fenyegetés érződik ki: „tény ami tény: szinte a törvényhozói szabadság határait döngeti nyíltságod.”⁸⁵

Az ellentétek természetesen egy mérsékelt, s egy radikálisabban jobboldali politikus levélváltásában csak részben jöhetnek napvilágra. Elég azonban talán a már ismertetett március 19. utáni politikai álláspontokra utalni, hogy magyarázatot kapjunk az ellentétek mélyebb gyökereire. Mind a Hóman-párt álláspontja, mind a Toldy-féle vezetés március 19. utáni működése megmutatta, milyen — a levelezésben jelentkezőnél sokkal szélesebb — szakadék tátongott Székesfehérvárott a régi és az új politikai vezetés között. A régi jobboldali vezetésben sajátosan összefonódtak a magyar vidéki uralkodó rétegek; a vezető városi hivatalnok, a megyei főszolgabíró, a klérus vezető emberei, s a gazdag polgárság együttesen ül a hatalomban. Ekkor az új politikai fordulat a felszínre dob egy olyan, eddig társadalmilag, politikailag visszaszorított radikális jobboldali elemet, amely a maga érdekeit akarja képviselve látni a politikai vezetésben. Az ellentétek tehát Hóman Bálint Toldy elleni fellépésében már csak tetőződnek; levélváltásukban csak részben, a jobboldali politikán belüli kérdésekben kerültek terítékre, megfogalmazásra. Ezek 1944 nyarán azt jelzik: a megszállás óta folytatott politika odavezetett, hogy már e pontokon is érdekellentétek, s ennek következtében világosan kirajzolódó politikai ellentétek vannak az uralkodó osztályok e csoportjai között.

Noha feladatunknak csak azt tekintettük, hogy megpróbáljunk rámutatni: milyen új politikai erők jelentek meg március 19. után Székesfehérvárott, s miként kerülnek ezek szembe a város régi jobboldali vezetésével, mégis szólni kell röviden a kiobbant vita lezárásáról is.

Hóman válaszol Toldy levelére, sőt találkozik is a főispánnal, de ezek során semmivel sem kerülnek közelebb az álláspontok. Ezt jól mutatja, hogy augusztus 1-én írott levelében már rendkívül nyersen megírja Toldynak: az „a dolgok idefejlődésének egyedüli oka”, hogy én nem vagyok hajlandó egyetlen egy mai politikai pártot sem különbnek és vezetésre jogosultabbnak elismerni a saját pártomnál”, s ezért nem tud egyetérteni „a városban eddig semmi talajjal sem bíró pártnak megszervezésével”.⁸⁶

Nem tudjuk, hogy Toldy hol, s miként keresett támaszt az ellentétek ilyen nyílttá válása után. Az látszik, hogy bizonyos mértékig a Napló hangvétele, különösen a régi vezetőségárda burkolt támadása terén, enyhült, de nemzetiszocialista pártlap jellege semmit sem változott. S nem változott természetesen a főispán politikája más kérdésekben sem.⁸⁷ Azt viszont tudjuk, hogy Hóman mindent elkövetett a főispán megbuktatására. Beadványt készített a Miniszterelnökségnek, melyben kifogásolja olyan főispánok ki nevezését, akiknek semmi helyi ismeretei nincsenek, s ezek támogatják azon erőket, amelyek „mondvacsínált politikai okokból” távolítanak el tisztviselőket. Az ezzel együtt beadott másik „emlékeztető” a hazai „maradandót alkotó zsidóság” megkülönböztető bánásmódja érdekében szintén kitért a megyei viszonyokra, elítélve a „túlkapásokat”, a csendőrség brutalitását, stb. S amint augusztus 8-án leváltják Jarost a belügyminiszteri posztról, Hóman megjelenik *Bonczos Miklósnál*, az új belügyminiszternél, s kéri tőle *Toldy Árpád* leváltását.⁸⁸

Hóman azt vallotta népbíróági perében, hogy az ő — a volt nagyhatalmú, jobboldali miniszternek, akiben március 19. talán pillanatnyi „sokkot” is idézett elő, s aki nem volt hajlandó a nácibarat MNSzP-vel még csak tárgyalni sem — fellépésére váltották le Toldyt 1944. szeptember 16-án a főispánságról.⁸⁹ Nem lehet vitatni, kétségtelenül nagy szerepe volt ebben, de a nemzetiszocialista körökben bennfentes főispán eltávolításához elsősorban az volt szükséges, hogy a *Lakatos-kormány* idején a kormánypolitika bizonyos mértékig eltávolodjék a nemzetiszocialistáktól, s hogy szeptember 8-án (egy hónapi huza-vona után) Horthy aláírja *Baký László* menesztését a belügyi államtitkári posztról.

Toldy Árpád pedig 1944. novemberében bukkan fel ismét a politikai életben: ő lesz a Zsidó Vagyonok Kormánybiztosságának vezetője, majd a hirhedt, összerabolt kincsekkel megrakott „Aranyvonat” parancsnokaként nyugatra szökik a felszabadító csapatok elől.⁹⁰ Pályafutása egyenes folytatása annak a politikának, melyet Fehérvárott 1944 májusában megkezdett.

J e g y z e t e k

- 1 Magyarország német megszállásának, s a megszállást követő politikai fejlődésnek részletes rajzát lásd **Ránki György**: 1944. március 19. Budapest, 1958.
- 2 **Glatz Ferenc**: Hóman Bálint politikai pályafutása. (Kézirat)
- 3 „Helyzetjelentés Szekesfehervarról, 1944. július 6.” Hóman irataira és Toldy Árpáddal folytatott levelezésére ezentúl kéziratban lévő forráspublikációnk alapján hivatkozunk, melyet az Országos Levéltár (Belügyminisztérium, Vallás- és Közköztudatügyi Minisztérium, Népbíróságok Országos Tanácsának iratai, Hóman Bálint magánlevelezése, a Darányi és Hóman család iratai), a Belügyminisztérium Irattára, valamint az Országos Széchényi Könyvtár és a MTA Könyvtárában lévő töredékes magánlevelezésekből állítottunk össze.
- 4 Belügyminisztérium Irattára (a továbbiakban: BMI) Hóman Bálint népbíróági pere. NB. 864 46. V—98692.
- 5 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Filmtár. Szálasi per. IX. 137—148. „Németek megszállása Magyarországon. 1944. III. 19.”
- 6 Egyetemi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: EKK). Hóman német nyelvű levele Edmund Veessenmayerhez 1944. III. 27-én. s Veessenmayer válasza 1944. V. 23.
- 7 BMI Hóman-per. 37—62. 1. Bacher Bodrog Pál és Wertheimer Adolf vallomása.
- 8 U. o.
- 9 **Sipos Péter**: Imrédy Béla miniszterelnöksége és a Magyar Megújulás Pártja létrejötte. Kandidátusi disszertáció (1968) Kézirat; **Lackó Miklós**: Nyilasok. nemzetiszocialisták 1933—1944. Bpest, 1966. 313—324.
- 10 Sztójay miniszterelnök bemutatkozó beszéde a Képviselőház 1944. V. 24-én tartott ülésén. Képviselőházi Napló (1939—1944) XIX. kötet. 254. l. Ugyanígyen szellemben a beszéd minisztertanácsi vitáján: OL. Mt. jkv. 1944. V. 22; valamint a kormány beköszöntése a sajtóban: Függetlenség 1944. III. 23.
- 11 Fejérmegyei Napló (továbbiakban: FmN) 1944. IV. 8.
- 12 V. ö. Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. Szerk.: **Beneschofsky Ilona** és **Karsai Elek**. Bpest, I. kötet 1958; II. kötet 1959.
- 13 FmN 1944. IV. 1.
- 14 FmN 1944. IV. 5., 6., 8., 17., 21., 24., 25.
- 15 FmN 1944. IV. 35.
- 16 Toldy Árpád — Hóman Bálint 1944. VII. 15.
- 17 Szekesfehervár törvényhatósági bizottságának 1944. IV. 25-én tartott ülése. FmN 1944. IV. 26.
- 18 BMI Toldy Árpád népbíróági perének előkészítése. (A perre ugyanis nem került sor, mivel Toldy nyugati tartózkodási helyét nem ismerték.) V. — 121 103 — Bp. Nb. 3470 946. (a továbbiakban: Toldy-per) Kepes Gitta vallomása.
- 19 Ránki György: l. m. 70—71. l.
- 20 Budapesti Közlöny 1944. IV. 1., IV. 3.
- 21 U. o. 1944. IV. 27., V. 7.
- 22 Mint Ránki tanulmánya bizonyítja, ezt legerősebben a németek sürgetik.
- 23 V. ö. a Budapesti Közlöny 1944. VII. 1. — VII. 7. számaiból.
- 24 OL. Mt. jkv. 1944. június és július hónapokban tartott ülések jegyzőkönyvei; továbbá V. ö. a Budapesti Közlöny névsoraival: 1944. IV. 27., V. 7.
- 25 BMI Toldy-per.
- 26 FmN 1944. IV. 27.
- 27 Imrédy Béla népbíróág pere. Bpest. 1945. 101. l.
- 28 A tízhónapos tragédia. Bpest. 1945. II. köt. 53. l.
- 29 OL Népbíróóságok Országos Tanácsa. Baky László — Endre László — Jaross Andor népbíróági pereiről készült gyorsírói jegyzőkönyv II. kötet 13. sk. 1.
- 30 OL. Me. külföldi sajtótermékeket ellenőrző hivatal iratai. IX—12/b—2. 6—7. l.
- 31 **Nagybaczoni Nagy Vilmos**: Végzetes esztendő. Körömendy. é. n. 193. l.
- 32 Fejérmegyei Allami Levéltár (a továbbiakban: FAL) Fejér vármegye törvényhatósági bizottsága 1944. V. 11-én tartott diszkozyülésének jegyzőkönyve. Toldy Árpád székfoglalója.
- 33 Itt Toldy hivatkozik az általa később is terjesztett, de ma már ellenőrizhetetlen hírré: családja „legközelebbi tagját” alihitólág felakasztották ekkor.
- 34 FmN 1944. V. 12.
- 35 U. o.
- 36 FmN 1944. IV. 27., V. 2., V. 3.
- 37 FAL Fejér vármegye... 1944. V. 11-én... jkv-e. Thaisz Andor üdvözlő beszéde.
- 38 U. o. Toldy Árpád székfoglaló beszéde.
- 39 FmN 1944. V. 13.
- 40 FAL Fejér megye... 1944. V. 11-én... jkv-e. Jurcsák Béla beszéde.
- 41 FmN 1944. V. 2.
- 42 BMI Toldy-per. Kerekes Lajos vallomása.
- 43 **Glatz Ferenc**: Hóman Bálint politikai pályafutása (kézirat).
- 44 BMI Toldy-per. Kepes Gitta vallomása.
- 45 „Helyzetjelentés...”
- 46 FAL Fejér vármegye 1944. VI. 5-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve; valamint FmN 1944. VI. 9.

- 43 V. ö. **Vozáry Aladár**: Így történt. Munkács, é. n.
- 49 Toldy Árpád — Hóman Bálint 1944. VII. 15.
- 50 Összetartás 1944. V. 9. „Csitáry G. Emil uradalmi klikkje”.
- 51 FmN 1944. VI. 1.
- 52 Összetartás 1944. V. 12; Erről FmN 1944. V. 12.
- 53 BMI Toldy-per. Jegyzőkönyv dr. Amos István aljegyző, Toldy főispán titkáranak vallomásáról.
- 54 FÁL Fejér vármegye... 1944. V. 11.... jkv-e. Toldy Árpád székfoglaló beszéde.
- 55 Székesfehérvár Törvényhatósági Bizottsága közigazgatási bizottságának 1944. V. 21-i ülése. FmN 1944. V. 23.
- 56 V. ö. FmN 1944. V. 23., VI. 9.
- 57 FmN 1944. VI. 18; VI. 19.
- 58 FmN 1944. V. 20.
- 59 FmN 1944. V. 24; V. 30.
- 60 Hogy mennyire csak ürügy volt az „apróhirdetés”, azt az is mutatja, hogy még a hónap elején jelent meg, s a lapot csak május 31-én tiltották be.
- 61 BMI Toldy-per dr. Amos vallomása.
- 62 FmN 1944. VI. 3. I. évfolyam 1. sz.
- 63 FmN 1944. VI. 10., 12., 15.
- 64 FmN 1944. VI. 17. A Nemzetiszocialista Párt helyi szervezetének megalakításáról, s ebben Toldy szerepéről: BMI Toldy-per. dr. Amos vallomása.
- 65 Ránki György: i. m.; Sipos Péter i. m.
- 66 Pálffy Fidéi: Nemzeti egység. FmN 1944. VI. 10.
- 67 FmN 1944. VI. 17; VI. 30; VII. 1.
- 68 FmN 1944. VI. 9.
- 69 FÁL Fejér vármegye 1944. VI. 5-i közgyűlésének jegyzőkönyve.
- 70 BMI Toldy-per.
- 71 Magyarország 1944. IV. 12. Vádirat... I. 169. 1.
- 72 FmN 1944. V. 16.
- 73 FmN 1944. V. 17.
- 74 FmN 1944. V. 19.; V. 23.
- 75 Most már a Napló is durvább antiszemita hangon ír, mint korábban. Munkatársai új irányultságára jellemző például az a cikk, melyben követelik: bontsák le a zsidó templom tornyat, hogy az „idegen építmény” beleilleszkedjen a környezet történelmi jelképébe”. (FmN 1944. V. 13.)
- 76 FÁL Fejér vármegye 1944. VI. 5-i közgyűlésének jegyzőkönyve. — A jegyzőkönyv természetesen nem szól arról, hogy a javaslat feletti vitában összeütközésre kerül sor Hagyó Kovács Gyula (felsőházi tag) és Haám Artur között. FmN 1944. VI. 9.)
- 77 BMI Toldy-per; továbbá **Farkas Gábor**: Politikai küzdelmek Fejér megyében a II. világháború idején. (Kézirat)
- 78 BMI Hóman per 12. 1.A beszéd: FmN 1944. VI. 13.
- 79 Toldy Árpád — Hóman Bálint 1944. VII. 15.
- 80 Toldy Árpád — Hóman Bálint 1944. VII. 3.
- 81 Hóman Bálint — Toldy Árpád 1944. VII. 6.
- 82 A „Helyzetjelentés...” ciklűsét — mint a ráánkmaradt szöveg utolsó bekezdése mondja — attól tették függővé, hogy az ennek alapján íródott Hóman-leveleire a főispán mit válaszol majd.
- 83 Toldy Árpád — Hóman Bálint 1944. VII. 14. Toldy e válaszából (egyes részek szövege szerint idézse, az egész Hóman-levél pontról-pontra történő megválaszolása) kiderül, hogy a Hóman-levél és a „Helyzetjelentés...” szinte teljesen azonos volt. Itt a szövegben természetesen a Helyzetjelentés szövegére támaszkodunk az idézésnél.
- 84 Toldy Árpád — Hóman Bálint 1944. VII. 15.
- 85 U. o.
- 86 Hóman Bálint — Toldy Árpád 1944. VIII. 1.
- 87 Vö. **Farkas Gábor**: im.
- 88 BMI Hóman-per.
- 89 Uo.
- 90 Amikor az amerikai csapatok körülfogják az Aranyvonatot, Toldy álarcban, s bőröndnyi kincsekkel megszökik Svájc felé. 1946-ban Innsbruckban felismeri egy ott tartózkodó magyar tisztviselő, s jelenti itthon a Belügyminisztériumnak, de mire a kiadatási kérdés elkészül, Toldy — a délamerikai Szabad Szó jelentése szerint — belép a francia idegenlégőbe. BMI Toldy-per. A Népbíróság 1946. IX. 2. indítványa dr. Toldy Árpád cs. ezredes kiadatása iránt.